

Originalni naučni članak

„Šta izaziva osnovne emocije?“ – učestalost simboličkih pobuđivača u odgovorima ispitanika različitog uzrasta

Vojin Simunović

¹ *Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija*

SAŽETAK

Iako je odavno poznato da simbolički stimuli mogu da budu pobuđivači emocija, dosadašnja istraživanja u oblasti socijalne kognicije (tj. teorije uma) bila su usmerena gotovo isključivo na prirodne pobuđivače. Zato smo ispitanicima različite starosti, koristeći metodu strukturisanog intervjua, postavljali pitanja o tome šta izaziva 4 osnovne (radost, strah, tuga, bes) emocije, kako bismo utvrdili kolika će biti relativna učestalost simboličkih pobuđivača u njihovim spontanim odgovorima. Relativna učestalost takvih pobuđivača uzeta je kao indikator za njihov značaj za razumevanje kauzacije emocija. Učestvovalo je ukupno 120 ispitanika, po 20 na različitim uzrastima od predškolskog do studentskog. Dobijene odgovore kategorisala su dva nezavisna procenjivača; ukupno slaganje među njima bilo je 96%. Rezultati su pokazali da su simboličke pobuđivače u visokom procentu navodili ispitanici na svim ispitivanim uzrastima. Ovaj nalaz smo protumačili kao pokazatelj toga da su takvi pobuđivači od najranijih uzrasta deo implicitne teorije o kauzaciji emocija i da je u dosadašnjim istraživanjima napravljen „propust“ time što oni nisu u većoj meri uzeti u obzir. Jedina značajna uzrasna razlika u učestalosti simboličkih pobuđivača dobijena je između dece od 5 godina (46.4%) i starijih ispitanika (65.9% u proseku), što se poklapa sa prelaskom sa predškolskog na školski uzrast. Relativna učestalost takvih pobuđivača ostaje približno ista na starijim uzrastima. Analize uzrasnih razlika u učestalosti simboličkih pobuđivača iz različitih potkategorija pokazale su da je na uzrastu od 5 godina veća učestalost ikoničkih pobuđivača nego na starijim

uzrastima, dok je obrnut slučaj sa društveno-normativnim pobuđivačima; u oba slučaja, kasnije uzrasne razlike nisu statistički značajne.

Ključne reči: kauzacija emocija, simbolički pobuđivači emocija, osnovne emocije, socijalna kognicija, teorija uma

UDK: 159.942.072

DOI: 10.19090/pp.2021.3.309-328

Primljeno: 27.04.2021.

Primljena korekcija: 08.10.2021.

Prihvaćeno za štampu: 18.10.2021.

Copyright © 2021 The Author(s).

This is an open access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution License](#), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

✉ Corresponding author e-mail: vojinsimunovic@f.bg.ac.rs

Uvod

Pojam „socijalna kognicija“ u literaturi ima različita značenja, ali se uglavnom odnosi na kognitivne procese koji stoje u osnovi socijalnih interakcija: percepciju, interpretaciju i generisanje odgovora na namere, dispozicije i ponašanje drugih ljudi (Green et al., 2008; Martins-Junior et al., 2011). Na ovim procesima je zasnovano zaključivanje o tuđim mentalnim stanjima (namerama, uverenjima, itd.), što ljudima omogućava da razumeju ponašanje drugih osoba i ostvare socijalnu interakciju sa njima. Koncept „teorije uma“ je dosta blizak socijalnoj kogniciji – radi se o ideji da kod ljudi postoji implicitna teorija o tome šta druge osobe nameravaju, veruju i osećaju u određenim situacijama (Carpendale & Lewis, 2015; Martins-Junior et al., 2011; Wellman, 2011).

U literaturi postoje različite definicije emocije, a mi ćemo se, u skladu sa temom ovog rada, držati one iz „Emocionalnog razvoja“ (Mirić, 2019, str. 10), prema kojoj je emocija „relativno kratkotrajna subjektivna reakcija na istaknut događaj, koja nosi fiziološke, izražajne i bar potencijalno otvorene ponašajne promene“. Razumevanje tuđih emocija je veoma važan segment socijalne kognicije, pošto se na taj način izgrađuju očekivanja vezana za određene društvene situacije, shvata i anticipira ponašanje drugih ljudi, sakrivaju društveno nepoželjne emocije itd. (Widen & Russell, 2008), a kako su emocije kompleksan fenomen koji ima više sačinitelja, istraživači su usmeravali svoju pažnju na razumevanje svakog od njih (Holodyski & Friedlmeier, 2009; Lewis, 2008).

Uprkos različitim neslaganjima (oko toga na kojim procesima počiva, kako se razvija itd.) vezanim za prirodu razumevanja emocija, među naučnicima postoji opšti konsenzus o tome da ono može biti potpuno samo ako uključuje i njihove uzroke, odnosno pobuđivače (Harris, 2008; Lewis, 2008; Mirić, 2019). Pobuđivač se u literaturi (Lewis, 2008; Mirić, 2019) definiše kao stimulus koji, po analogiji sa S-R shemom, izaziva emociju kao posebnu vrstu reakcije osobe ili organizma.

Opisaćemo ukratko tok ranijih istraživanja da bismo ukazali na to kako smo došli na ideju da sprovedemo ovo istraživanje. Razumevanje kauzacije emocija često je dovođeno u vezu sa mentalnim stanjima, tj. često je proučavano kako i od kog uzrasta deca počinju da razumeju posredničku ulogu mentalnih stanja (želja, uverenja itd.) u kauzaciji emocija (Harris, 2008; Mirić, 2019). Jedna istraživačka procedura podrazumeva praćenje dečje spontane upotrebe reči, a nalazi (Bartsch & Wellman, 1995) su pokazali su da već oko pete godine deca počinju da govore o uzrocima emocija, a da oko osme godine počinju da pominju mentalna stanja koja posreduju između objektivnog uzroka i emocije.

Naučnici takođe koriste i metod priča (Bradmetz & Schneider, 1999; Harris, 2008; Rieffe et. al, 2005), koji podrazumeva da se ispitanicima prvo čitaju priče koje opisuju dejstvo nekog pobuđivača, a da se zatim od njih traži da predvide ili objasne osećanje nekog aktera. Rezultati ovako osmišljenih istraživanja (Harris; 2008; Mirić, 2019; Rieffe et al, 2005; Rosnay & Harris, 2002; Russell, 1990; Wellman & Banerjee, 1991; Widen & Russell, 2010), pokazali su sledeće: 1. Deca na ranijem uzrastu počinju da povezuju emocije sa željama nego sa uverenjima; 2. Sa uverenjima se lakše povezuje strah, a sa željama (njihovim ispunjenjem ili osujećenjem) radost, tuga i bes; 3. I želje i uverenja se pre povezuju sa osnovnim nego sa složenim emocijama; 4. Brojni kontekstualni činoci utiču na povezivanje mentalnih stanja i kauzacije emocija.

Međutim, opisani nalazi su ograničeni na sadašnju situaciju, tj. na mentalna stanja (želje i uverenja) koja su prisutna istovremeno kada i emocija (Lagattuta & Wellman, 2001, Mirić, 2019). Imajući u vidu da emocije često nastaju od pobuđivača iz prošlosti (npr. neki predmet može da evocira određenu uspomenu, koja zatim izaziva emociju), Kristin Lagattuta je sprovedla istraživanja (Lagattuta, 2007, 2014; Lagattuta & Wellman, 2001) sa ciljem da utvrdi kako i od kog uzrasta deca razumevaju nastanak emocija usled dejstva prethodnog iskustva. Dobijeni nalazi su pokazali da oko osme godine deca počinju da se pozivaju na posredničku ulogu mentalnih stanja (Lagattuta, 2007; Lagattuta & Wellman, 2001).

Inspirisani ovim istraživanjima, Mirić i Jevtić (2012) su (takođe koristeći metod priča) ispitali kako se kod dece razvija razumevanje budućnosti (u vidu najava ili obećanja) kao uzroka emocija. Njihovi glavni rezultati su pokazali da već na predškolskom uzrastu deca razumeju da mentalna stanja imaju posredničku ulogu u kauzaciji emocija, a prelazni uzrast između situacionističkih i mentalističkih objašnjenja pada između pete i osme godine (Mirić i Jevtić, 2012).

U istom radu (Mirić i Jevtić, 2012) autori su konstatovali da su najave i obećanja simbolički pobuđivači, da bi zatim postavili pitanje: kako deca razumeju kauzaciju emocija simboličkim pobuđivačima? Nakon toga su ukazali na to da je ovo pitanje dosad izmicalo pažnji naučnika koji se bave razumevanjem kauzacije emocija (Mirić i Jevtić, 2012). Umesto toga, korišćene su priče koje opisuju kako emocije nastaju usled dejstva drugačijih (nesimboličkih) pobuđivača, kao što su: početak kiše, fino jelo, nalaženje zatvorene kutije u ormaru, poseta baki (Wellman & Banarjee, 1991), neobična buka, bolest kućnog ljubimca, poklon (lopta) od strane roditelja, nepoznata osoba u kući, igranje u dvorištu (Rieffe et. al, 2005), poseta prijatelja za rođendan, otimanje mesta u redu za čekanje, susret sa opasnim psom (Widen & Russell, 2010), pas koji je ranije napao kućnog ljubimca, igračka koju je drugo dete uništilo, igračka sa kojim se igrala mačka koja je kasnije uginula (Lagattuta et al, 1997) itd.

Ovakvo „zanemarivanje“ simboličkih pobuđivača je u neskladu sa tim što se od ranije u toj oblasti pominje (Harris, 2008) da i simbolički stimuli mogu da budu pobuđivači emocija; uostalom, još je Vigotski (1995) ukazivao na razliku između prirodnih i simboličkih stimulusa tj. znakova. Ipak, moguće je da je ovom „zanemarivanju“ doprinelo to što su darvinističke ideje dugo vremena snažno usmeravale proučavanje emocija (Manstead, 2012; Simunović, 2021) prema fenomenima koji su zajednički za ljude i životinje, a to su u ovom kontekstu emocije koje su nastale dejstvom prirodnih pobuđivača.

Imajući u vidu sve opisano, odlučili smo da sprovedemo eksplorativno istraživanje, sa (glavnim) ciljem da dođemo do uvida u to

koliko su simbolički pobuđivači važni za razumevanje kauzacije emocija (tj. za implicitnu teoriju o kauzaciji emocija) na različitim uzrastima. U ranijim istraživanjima (Dehnam & Zoller, 1991; Strayer, 1986) ispitanicima su postavljana pitanja o tome šta može da uzrokuje različite emocije, da bi zatim učestalost različitih pobuđivača u njihovim spontanim odgovorima bila korišćena kao indikator za njihov psihološki značaj za ispitanike. Recimo, na taj način je utvrđeno da su za decu predškolskog uzrasta fantazijski entiteti važan pobuđivač straha (Dehnam & Zoller, 1991), kao i to da se sa uzrastom povećava značaj pobuđivača interpersonalnog karaktera (Strayer, 1986). Mi smo se u ovoj studiji držali slične logike: smatrali smo da relativna učestalost simboličkih pobuđivača u spontanim odgovorima na pitanja o tome šta izaziva različite (osnovne) emocije može da se uzme kao indikator za njihov značaj za razumevanje kauzacije emocija. U kontekstu našeg istraživanja, rezultati koji bi ukazali na veći značaj simboličkih pobuđivača, mogli bi da se shvate i kao (posredan) indikator za to da bi takve pobuđivače u budućim istraživanjima trebalo u većoj meri uzeti u obzir.

Pobuđivači emocija su u dosadašnjim radovima kategorisani na različite načine, pravljena je podela npr. na: (1) socijalne, (2) nesocijalne i (3) fantazijske pobuđivače (Dehnam & Zoller, 1991) ili na: (1) one koji potiču iz unutrašnjosti osobe, (2) one koji potiču iz sredine i (3) one koji potiču iz interakcije osoba-sredina (Lewis, 2008). Na kraju svog rada, Mirić i Jevtić (2012) su ukazali na to kakvi sve simbolički pobuđivači nisu uzeti u obzir u dosadašnjim istraživanjima: razna simbolička sredstva, reči i gestovi koji su karakteristični za određenu kulturu i društveni sistem, zatim umetnička dela od kojih su neka vizuelna (slika, film) a druga narativna (književnost) itd. Na osnovu toga smo, u doktorskoj disertaciji (Simunović, 2021) u okviru koje je ovo istraživanje nastalo, izložili Shematski prikaz istraživačkog polja za buduća istraživanja, u kojem je napravljena podela na: ikoničke, narativne i društveno-normativne simbole-pobuđivače. Smatrali smo da možemo doći do diferenciranijeg i jasnijeg uvida u tematiku na koju je fokusiran ovaj rad ako (postavljajući to kao drugi cilj istraživanja) utvrdimo relativnu učestalost pobuđivača iz ovih potkategorija u odgovorima ispitanika različitog uzrasta.

Na kraju, pošto su ispitanici pitani o tome šta izaziva četiri osnovne emocije, postavili smo još jedan (sporedni) cilj ovog istraživanja: da se ispita sa kojom učestalošću će stimulusi iz različitih (pot)kategorija biti navođeni kao pobuđivači pojedinačnih emocija, te i razlike (među emocijama) u tom pogledu.

Metod

Uzorak

Kako je ovo istraživanje eksplorativnog karaktera, a primarno spada u oblast razvojne psihologije, odlučili smo da sledimo pedagošku periodizaciju razvoja, odnosno da ispitamo po jedan uzrast sa sledećih nivoa školovanja: predškolska deca, niža osnovna škola, viša osnovna škola, srednja škola i fakultet. Ispitali smo i studente psihologije, koji se tokom studija susreću sa naučnim znanjima o emocijama i njihovim uzrocima, pa postoji mogućnost da njihova implicitna teorija o kauzaciji emocija zbog toga postaje drugačija. Iako je korišćen prigodan uzorak, selekcija konkretnih ispitanika za učešće u ispitivanju obavljena je na slučajan način – brojalicom („eci peci pec“) u vrtićima i slučajnim izborom brojeva u dnevniku (učenici) ili brojeva indeksa (studenti).

U istraživanju je učestvovalo ukupno 120 ispitanika, po 20 njih na: uzrastu od 5 godina ($M = 5.6$; $SD = 0.34$), 9 godina ($M = 9.48$; $SD = 0.30$), 12-13 godina ($M = 12.9$; $SD = 0.27$), 16-17 godina ($M = 16.67$; $SD = 0.54$), studenata nepsiholoških grupa ($M = 24.06$; $SD = 1.56$) i studenata psihologije ($M = 23.84$; $SD = 1.72$). Na svakom uzrastu jedna polovina ispitanika je bila ženskog a druga muškog roda. Svi ispitanici su u trenutku ispitivanja živeli u Beogradu.

Instrumenti/stimulusi

Korišćen je strukturisani intervju koji se sastoji od četiri pitanja. Svako pitanje odnosi se na jednu od četiri osnovne (radost, strah, bes i tuga) emocije (npr. „Šta po tvom mišljenju može da izazove radost?“).

Procedura

Ispitanici su individualno prolazili kroz proceduru. Nakon upoznavanja, ispitivač im je saopštavao da ima nekoliko pitanja za njih o tome šta izaziva različite emocije, da ne postoje tačni i pogrešni odgovori i da je cela procedura anonimna. Nakon toga im je postavljao pitanja jedno za drugim i beležio njihove odgovore. Ispitanicima nisu nuđeni potencijalni odgovori, a nisu ni podsticani da navedu što veći ili što manji broj pobuđivača, nego je to prepušteno njima na volju. Konkretnije rečeno, ispitivač je samo postavljao pitanja i zapisivao odgovore. Procedura je trajala približno 10-ak minuta po ispitaniku.

Analiza podataka

Podaci su beleženi i čuvani u vord (*eng.* Word) dokumentima (a dostupni su i na linku https://osf.io/tzx4s/?view_only=1adc30fe4a024322b77cbc1c8a316182), nakon čega su dva nezavisna procenjivača izvršila kategorizaciju odgovora. Slaganje među procenjivačima po pojedinačnim emocijama bilo je: 96.49% za radost, 93.88% za strah, 96.05% za bes i 95.65% za tugu. Ukupno slaganje bilo je 96%, a sva neslaganja su kasnije otklonjena u zajedničkoj analizi dobijenih odgovora. Navedene pobuđivače smeštali smo u sledeće kategorije:

1) Simbolički, sa tri potkategorije:

a) Ikonički. Ovo su simboli-pobuđivači koji vizuelno prikazuju neke objekte ili pojave. U ovu potkategoriju spadaju stimulusi sa slika, iz filmova, iz snova itd. Primer takvog odgovora je „Kada se pojavi čudovište na ekranu“ kao pobuđivač straha.

b) Narativni. Ovi simboli-pobuđivači ne prikazuju objekte i pojave vizuelno, nego ih opisuju pomoću reči (pisanih ili izgovorenih). U ovu potkategoriju spadaju odgovori u kojima su navedeni pobuđivači iz priča, bajki, basni itd. Recimo „Kada mi čitaju omiljenu bajku“ kao pobuđivač radosti.

c) Društveno-normativni. U okviru određenog kulturnog sistema prihvaćeno je da simboli koji spadaju u ovu potkategoriju budu pobuđivači emocija, a tokom procesa socijalizacije dete usvaja znanje o tome. Takvi simboli su psovke, pohvale, pretnje, obećanja, najave i sl., zatim normativne činjenice (diplomiranje, venčanje, pobjeda tima za koji se navija itd.), kao i ideje koje mogu da dovedu do javljanja emocija. Npr. „Kada me neko uvredi“ kao pobuđivač besa ili „Odličan uspeh na kraju školske godine“ kao pobuđivač radosti.

2) Prirodni. U ovu kategoriju spadaju stimulusi koji postoje samo u fizičkoj realnosti i čije delovanje je prirodno tj. nije posredovano simboličkim sredstvima ili procesima. Npr. „Ukusno jelo“ kao pobuđivač radosti ili „Kada me neko štipa“ kao pobuđivač besa.

3) Empatija. Ovu kategoriju odgovora smo naknadno uveli pošto nije bilo jasno da li bi navedeni pobuđivači koji je sačinjavaju mogli pre da se kategorišu kao prirodni ili kao simbolički. Radi se o odgovorima koji podrazumevaju da emocija jedne osobe izaziva emociju kod druge osobe. Npr. „Kada je moja sestra tužna“ kao pobuđivač tuge.

Rezultati

U Tabeli 1 je prikazan broj navedenih pobuđivača iz različitih (pot)kategorija.

Tabela 1*Učestalost pobuđivača iz različitih potkategorija – sabrano za sve emocije*

	5 godina	9 godina	12-13 godina	16-17 godina	Ostali studenti	Studenti psihologije	Ukupno
Ikonički	18.9% (42)	11.4% (29)	6.3% (16)	0.8% (2)	6.2% (18)	3.3% (10)	7.48% (117)
Narativni	4.1% (9)	5.1% (13)	2.4% (6)	2% (5)	2.1% (6)	3.3% (10)	3.13% (49)
Društveno- normativni	23.4% (52)	50.6% (129)	56.3% (142)	61.5% (150)	58.1% (169)	59.8% (180)	52.52% (822)
Simbolički (ukupno)	46.4% (103)	67.06% (171)	65.08% (164)	64.34% (157)	66.32% (193)	66.45% (200)	63.13% (988)
Prirodni	47.7% (106)	26.7% (68)	30.2% (76)	30.3% (74)	30.2% (88)	28.2% (85)	31.76% (497)
Empatija	2.3% (5)	2.4% (6)	2.0% (5)	0.8% (2)	1.7% (5)	3% (9)	2.04% (32)
Ostalo	3.6% (8)	3.9% (10)	2.8% (7)	4.5% (11)	1.7% (5)	2.3% (7)	3.07% (48)
Ukupno	222	255	252	244	291	301	1565

Primenom Kruskal-Volisovog testa utvrdili smo da postoji značajan uticaj uzrasta ($\chi^2(5) = 28.79; p < .001$) na učestalost odgovora iz različitih kategorija.

Hi-kvadrat statistik pokazuje da je učestalost simboličkih pobuđivača veća od učestalosti svih ostalih pobuđivača na uzrastu od 9 godina ($\chi^2(1, N = 255) = 29.68; p < .001$), 12-13 godina ($\chi^2(1, N = 252) = 22.29; p < .001$), 16-17 godina ($\chi^2(1, N = 244) = 20.08; p < .001$), među studentima nepsiholoških grupa ($\chi^2(1, N = 291) = 31.01; p < .001$) i među studentima psihologije ($\chi^2(1, N = 301) = 32.56; p < .001$), dok na uzrastu od 5 godina razlika u učestalosti između simboličkih i prirodnih pobuđivača nije statistički značajna.

Učestalost simboličkih pobuđivača je manja na uzrastu od 5 godina nego među starijim ispitanicima ($\chi^2 (1, N = 1565) = 31.13; p < .001$), a nisu dobijene značajne razlike među starijim uzrastima. Dakle, relativni udeo simboličkih pobuđivača beleži skok sa pete na devetu godinu, nakon čega se ne menja značajno sa uzrastom.

Vršili smo analize i po potkategorijama. Hi-kvadrat statistik pokazuje da je učestalost odgovora sa društveno-normativnim pobuđivačima veća nego učestalost odgovora iz ostalih potkategorija na uzrastu od 12-13 godina ($\chi^2 (1, N = 252) = 4.06; p < .05$), 16-17 godina ($\chi^2 (1, N = 244) = 12.85; p < .001$), među studentima nepsiholoških grupa ($\chi^2 (1, N = 291) = 7.59; p < .05$) i među studentima psihologije ($\chi^2 (1, N = 301) = 11.57; p < .001$).

Učestalost odgovora sa prirodnim pobuđivačima veća je na uzrastu od 5 godina nego na starijim uzrastima ($\chi^2 (1, N = 1565) = 30.52; p < .001$). Ista situacija je i sa ikoničkim pobuđivačima – učestalost odgovora iz ove potkategorije je veća na uzrastu od 5 godina nego na starijim uzrastima ($\chi^2 (1, N = 1565) = 48.97; p < .001$). Sa druge strane, na tim starijim uzrastima je veća učestalost odgovora sa društveno-normativnim pobuđivačima ($\chi^2 (1, N = 1565) = 87.85; p < .001$). Možemo da konstatujemo da se i u slučaju društveno-normativnih pobuđivača dobija isti rezultat kao i sa simboličkim pobuđivačima uopšte: relativni udeo takvih pobuđivača beleži skok sa pete na devetu godinu, nakon čega se ne menja značajno sa uzrastom.

Analiza učestalosti pobuđivača iz različitih potkategorija za pojedinačne emocije prikazana je na https://osf.io/tzx4s/?view_only=1adc30fe4a024322b77cbc1c8a316182.

Primenom Kruskal-Volisovog testa utvrdili smo da postoje značajne razlike ($\chi^2 (3) = 58.2; p < .001$) u učestalosti pobuđivača iz različitih potkategorija za različite emocije.

Učestalost odgovora sa društveno-normativnim pobuđivačima je veća za bes nego za ostale emocije ($\chi^2 (1, N = 1565) = 137.93; p < .001$). Pored toga, ispitanici su češće navodili ikoničke stimulse kao pobuđivače straha nego kao pobuđivače ostalih emocija ($\chi^2 (1, N = 1565) = 20.51; p < .001$), a isti je slučaj i sa prirodnim stimulusima ($\chi^2 (1, N = 1565) = 61.15; p < .001$).

Diskusija

Ovo istraživanje smo sproveli sa (glavnim) ciljem da dođemo do uvida o tome koliki je značaj simboličkih pobuđivača za razumevanje kauzacije emocija na različitim uzrastima. Pri tome smo značaj različitih (pot)kategorija pobuđivača operacionalizovali preko njihove relativne učestalosti u spontanima odgovorima ispitanika na pitanja o tome šta izaziva različite (4 osnovne) emocije.

Kao što rezultati prikazani u Tabeli 1 pokazuju, simbolički pobuđivači su u visokom procentu zastupljeni u odgovorima ispitanika na svim ispitivanim uzrastima. Štaviše, na skoro svim (izuzetak su petogodišnjaci) uzrastima njihova učestalost je veća od učestalosti ostalih pobuđivača. Kako smo relativnu učestalost uzeli kao indikator za značaj različitih pobuđivača za razumevanje kauzacije emocija, možemo da konstatujemo da ovakvi nalazi ukazuju na to da su simbolički pobuđivači od ranih uzrasta važan deo implicitne teorije o kauzaciji emocija. Ukoliko bismo dalje sledili tu logiku, mogli bismo da kažemo da su ovi nalazi posredan indikator za to da je u dosadašnjem proučavanju razumevanja kauzacije emocija napravljen „propust“ time što takvi pobuđivači nisu u većoj meri uzeti u obzir.

Ako je naše tumačenje dobijenih rezultata ispravno, mogli bismo da ukažemo na to da bi sa uključivanjem simboličkih pobuđivača u istraživačke procedure oblast socijalne kognicije mogla da bude znatno proširena, pošto je njihov broj veliki. Takođe, simbolički stimuli (npr. razna umetnička dela, društvene činjenice ili simboli vezani za interpersonalnu komunikaciju) mogu da budu znatno složeniji nego prirodni, pa bi tako i odgovori ispitanika na pitanja o tome kako takvi stimuli izazivaju emocije možda mogli da budu složeniji. Konkretan predlog za buduće istraživanje podrazumevao bi, recimo, da se od ispitanika traži da objasne zašto je neki lik iz priče doživeo emociju (radost ili strah) nakon što mu je drugi lik uputio kompliment ili pretnju.

U Tabeli 1 vidi se i to da su uzrasne razlike u pogledu relativne učestalosti odgovora sa simboličkim pobuđivačima slabo izražene. Preciznije rečeno, deca od 5 godina su ređe navodila simboličke pobuđivače nego

stariji ispitanici, dok je relativna učestalost takvih pobuđivača na približno istom nivou na svim starijim uzrastima. Ukoliko bismo pošli od pretpostavke da dobijeni odgovori dobrim delom reflektuju lično iskustvo ispitanika, mogli bismo da konstatujemo da utvrđena razlika odražava činjenicu da su deca na uzrastu od 5 godina manje izložena simboličkim stimulusima nego stariji ispitanici: deca tog uzrasta još ne idu u školu, (uglavnom) ne znaju da čitaju, itd.

Slično tome, rezultati pokazuju da se i učestalost društveno-normativnih pobuđivača povećava između uzrasta od 5 i uzrasta od 9 godina, ali se trend rasta ne nastavlja kasnije. Ova razlika se može povezati i sa nalazima (Strayer, 1986) koji pokazuju da sa prelaskom sa predškolskog na školski uzrast deca češće navode pobuđivače koji su vezani za interpersonalne odnose ili za postignuće (npr. uspeh u školi).

Naravno, treba pomenuti mogućnost da su dobijene razlike između petogodišnjaka i starijih ispitanika povezane i sa razlikama u nivou opšteg kognitivnog razvoja (npr. sa tim što su samo petogodišnjaci na preoperacionom stadijumu ili sa tim što je njihova inteligencija prelogična). Međutim, podaci kojima raspolažemo ne daju nam dovoljno osnova da napravimo takvu paralelu.

Sa druge strane, nije lako ponuditi tumačenje rezultata koji pokazuju odsustvo kasnijih (od 9 godina pa nadalje) uzrasnih razlika. Međutim, moguće je da je takvom rezultatu doprinelo to što smo ispitanike pitali samo o pobuđivačima osnovnih emocija, čije uzroke već i predškolska deca uspešno razumeju i navode (Mirić, 2019; Widen & Russell, 2008) i sa kojima ispitanici na uzrastu od 9 ili više godina imaju duže „iskustvo“, pa razlike u sposobnosti razumevanja emocija zbog toga nisu imale veći uticaj na njihove odgovore.

Analiza po potkategorijama pokazala je i to da su petogodišnjaci češće navodili ikoničke pobuđivače nego stariji ispitanici, što je u skladu sa značajem koji različita ikonička simbolička sredstva imaju za decu koja su na tom uzrastu, odnosno na preoperacionom stadijumu kognitivnog razvoja (Tare et al., 2010). Za njih su crtani filmovi, bojanke, slikovnice i sl. važna

sredstva za sticanje znanja o svetu koji ih okružuje (Callaghan & Corbit, 2015; Tare et al., 2010); ikonički sadržaji služe za saznavanje informacija i sticanje znanja i na starijim uzrastima, a i uzrokuju emocije (npr. strah pri gledanju horor filma), ali njihov značaj nije tako veliki kao kod predškolske dece.

Na kraju, analizirali smo i to koliko često su stimuli iz različitih potkategorija navođeni kao pobuđivači različitih emocija. Tako smo utvrdili da su društveno-normativni stimuli češće navođeni kao pobuđivači za bes nego za ostale emocije; za to su najviše „zaslužni“ „nepravda“ i različite uvrede, laži, psovke i sl. kao stimuli iz te potkategorije. Ikonički stimuli imaju veću učestalost kao pobuđivači za strah nego za ostale emocije, a najveći „doprinos“ tom rezultatu dali su ispitanici na mlađim (5 i 9 godina) uzrastima, za koje, kao što je to ranije utvrđeno (Dehnam & Zoller, 1991), različiti „strašni“ sadržaji (zombiji, veštice, čudovišta i sl.) sa tv ekrana ili sličnih medijuma predstavljaju značajne pobuđivače straha. Prirodni pobuđivači takođe imaju veću učestalost za strah nego za ostale emocije; a ovaj rezultat u najvećoj meri počiva na stimulusima koji podrazumevaju fizičku opasnost, smrt i prirodne nepogode, a koji su važan izvor straha na svim uzrastima.

Ograničenja i predlozi za buduća istraživanja. Procedura koju smo koristili i logika koja stoji iza nje predstavljaju indirektan pristup ovoj temi. Zato i naš zaključak (o značaju simboličkih pobuđivača za razumevanje kauzacije emocija na različitim uzrastima) ima uslovnu vrednost, i treba da bude validiran upotrebom neke „direktnije“ procedure (npr. da se ispitanicima prikaže lista različitih pobuđivača sa zahtevom da procene njihov značaj).

Glavno metodološko ograničenje tiče se veličine uzorka. Ispitali smo tek 120 ispitanika (po 20 na različitim uzrastima), pa bi bilo potrebno ponoviti ovo istraživanje na većem uzorku, kako bi se validirali nalazi koje smo dobili.

Takođe, ispitali smo samo po jedan uzrast na svakom nivou obrazovanja, pa nije bilo ispitanika koji imaju više od 5 (predškolska deca) a manje od 9 (niža osnovna škola) godina. Imajući u vidu da je glavni uzrasni „prelaz“ u učestalosti simboličkih pobuđivača u odgovorima dobijen upravo između ta dva uzrasta, smatramo da bi u buduća istraživanja trebalo uključiti

i neki uzrast (npr. 7 godina) između ova dva pomenuta. Pored toga, smatramo i da bi bilo korisno povećati uzrasni raspon uzorka uključivanjem onih ispitanika koji imaju manje od 5 godina i onih koji su stariji od studentskog uzrasta.

Moglo bi se navesti, kao metodološka zamerka, i to što nije bilo kontrole verbalnog faktora (tj. verbalne fluentnosti), a razlike u tome su mogle da utiču na razlike u odgovorima, pa smatramo da bi u budućim istraživanjima ovu dimenziju trebalo uzeti u obzir (kao kontrolnu varijablu).

Na kraju treba pomenuti i jedno konceptualno ograničenje. Kategorizacija simbola-pobuđivača koju smo koristili je zasnovana na radu koju su napisali Mirić i Jevtić (2012) i može da bude relevantna za shematizaciju tematskog polja za potencijalna buduća istraživanja (Simunović, 2021). Međutim, postoje (npr. u okviru semiotike) i drugačije, teorijski više utemeljene kategorizacije, koje bi u budućim istraživanjima trebalo uzeti u obzir. Npr. postoji klasična Ekova (Eco, 1979) podela znakova na: artifičijelne (koji se dalje dele po funkciji) i prirodne, a u literaturi (Zimmer, 2021) se simboli dele i na: koncepte, reči, vizije, rituale, slike, običaje i navike iz svakodnevnog života.

Zaključak

Iako smo primenili indirektan metod za zaključivanje o tome, dobijene nalaze smo protumačili kao indikator za to da su simbolički pobuđivači od najranijih uzrasta važan deo razumevanja kauzacije emocija. Sledeći dalje tu logiku, zaključili smo da bi buduća istraživanja u oblasti razumevanja kauzacije emocija trebalo da ih uzmu u obzir u većoj meri nego što je to dosad bio slučaj. Smatramo da bi, usled toga što takvih pobuđivača ima mnogo i što mogu da budu znatno složeniji nego prirodni pobuđivači, njihovim uključivanjem u istraživanja (pre svega u priče koje opisuju nastanak emocija) čitava oblast mogla da bude znatno proširena i usložnjena.

Jedine značajne uzrasne razlike u učestalosti odgovora sa različitim pobuđivačima dobijene su između dece uzrasta od 5 godina i starijih ispitanika, a pošto postoji mogućnost da je izostanku ostalih uzrasnih razlika

doprinelo to što smo ispitanike pitali samo o pobuđivačima osnovnih emocija, smatramo da u budućim istraživanjima treba postavljati pitanja o tome šta izaziva složene emocije.

Finansiranje

Rad je nastao u okviru rada na projektu „Identifikacija, merenje i razvoj kognitivnih i emocionalnih kompetencija važnih društvu orijentisanom na evropske integracije“ (br. 179018) Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

Sukob interesa

Nemamo sukoba interesa za prijavljivanje.

Izjava o dostupnosti podataka

Podaci su dostupni na lični zahtev kontaktiranjem autora rada.

Literatura

- Bartsch, K., & Wellman, H. M. (1995). *Children talk about the mind*. Oxford university press.
- Bradmetz, J. & Schneider, R. (1999). Is Little Red Riding Hood afraid of her grandmother?: Cognitive vs. emotional response to false belief. *British Journal of Developmental Psychology*, 17, 501–514.
<https://doi.org/10.1348/026151099165438>
- Callaghan, T., & Corbit, J. (2015). The development of symbolic representation. In L. S. Liben, U. Müller, & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology and developmental science: Cognitive processes* (pp. 250–295). John Wiley & Sons, Inc.. <https://doi.org/10.1002/9781118963418.childpsy207>
- Carpendale, J. I. M. & Lewis, C. (2015). The development of social understanding. In R. M. Lerner (Ed.). *Handbook of Child Psychology and Developmental Science, 7th Edition* (pp. 381–424). A John Wiley & Sons, Ltd., Publication.
- Denham, S. A. & Zoller, D. (1991). “When my hamster died, I cried”: preschoolers' attributions of the causes of emotions. *The Journal of genetic psychology*, 152, 371–373. <https://doi.org/10.1080/00221325.1991.9914693>
- Eco, U. (1979). *A theory of semiotics* (Vol. 217). Indiana University Press.

- Green, M. F., Penn, D. L., Bentall, R., Carpenter, W. T., Gaebel, W., Gur, R. C., Kring, A. M., Park, S., Silverstein, S. M. & Heinsen, R. (2008). Social Cognition in Schizophrenia: An NIMH Workshop on Definitions, Assessment, and Research Opportunities, *Schizophrenia Bulletin*, 34, 1211–1220. <https://doi.org/10.1093/schbul/sbm145>
- Harris, P.L. (2008). Children's understanding of emotion. In M. Lewis, J.M. Haviland-Jones & L. F. Barrett (Eds.), *Handbook of emotion* (pp. 320–331). New York: The Guilford Press.
- Holodynski, M. & Friedlmeier W. (2009). *Development of emotions and their regulation. An internalizing model*. New York: Springer.
- Lagattuta, K. H. (2007). Thinking about the future because of the past: Young children's knowledge about the causes of worry and preventative decisions. *Child Development*, 78, 1492–509. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01079.x>
- Lagattuta, K. H. (2014). Linking past, present, and future: Children's ability to connect mental states and emotions across time. *Child Development Perspectives*, 8, 90–95. <https://doi.org/10.1111/cdep.12065>
- Lagattuta, K.H. & Wellman, H.M. (2001). Thinking about the past: Early knowledge about links between prior experience, thinking, and emotion. *Child Development*, 72, 82–102. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00267>
- Lagattuta, K. H., Wellman, H. M. & Flavell, J. H. (1997). Preschoolers' understanding of the link between thinking and feeling: Cognitive cuing and emotional change. *Child development*, 1081–1104. <https://doi.org/10.2307/1132293>
- Lewis, M. (2008). The emergence of human emotions; In: M. Lewis, J.M. Haviland-Jones & L. Feldman Barrett (Eds.). *Handbook of emotion* (pp. 304–319). New York: The Guilford Press.
- Manstead, A. S. R. (2012). A history of affect and emotion research in social psychology. In A. W. Kruglanski & W. Stroebe (Eds.), *Handbook of the history of social psychology* (pp. 177–198). Psychology Press.
- Martins-Junior, F. E., Sanvicente-Vieira, B., Grassi-Oliveira, R. & Brietzke, E. (2011). Social cognition and Theory of Mind: Controversies and promises for understanding major psychiatric disorders. *Psychology & Neuroscience*, 4, 347–351. <http://dx.doi.org/10.3922/j.psns.2011.3.008>
- Mirić, J. (2019). *Emocionalni razvoji*. Beograd, Algoritam.

- Mirić, J. i Jevtić, A. (2012). Dečje razumevanje uzroka emocija: slučaj budućnosti. *Psihologija*, 45, 327–338.
- Rieffe, C., Terwogt, M. M. & Cowan, R. (2005). Children's understanding of mental states as causes of emotions. *Infant and Child Development: An International Journal of Research and Practice*, 14, 259–272.
<https://doi.org/10.1002/icd.391>
- Rosnay, M. D. & Harris, P.L. (2002). Individual differences in children's understanding of emotion: The roles of attachment and language. *Attachment & Human Development*, 4, 9–54.
<https://doi.org/10.1080/14616730210123139>
- Russell, J.A. (1990). The preschooler's understanding of the causes and consequences of emotions. *Child Development*, 61, 1872–1881.
<https://doi.org/10.2307/1130843>
- Simunović, V. (2021). *Razvoj razumevanja simboličkih procesa u kauzaciji emocija* (Nepublikovana doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Univezitet u Beogradu, Beograd.
- Strayer, J. (1986). Children's attributions regarding the situational determinants of emotion in self and others. *Developmental Psychology*, 22, 649–654.
<https://doi.org/10.1037/0012-1649.22.5.649>
- Tare, M., Chiong, C., Ganea, P. & DeLoache, J. (2010). Less is more: How manipulative features affect children's learning from picture books. *Journal of applied developmental psychology*, 31, 395–400.
<https://doi.org/10.1016/j.appdev.2010.06.005>
- Vigotski, L.S. (1995). *Problemi razvoja psihe*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Wellman, H. M. (2011). *Developing a theory of mind*. In U. Goswami (Ed.), *The Wiley-Blackwell handbook of childhood cognitive development* (pp. 258–284). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444325485.ch10>
- Wellman, H. M. & Banerjee, M. (1991). Mind and emotion: Children's understanding of the emotional consequences of beliefs and desires. *British Journal of Developmental Psychology*, 9, 191–214.
<https://doi.org/10.1111/j.2044-835X.1991.tb00871.x>
- Widen, S. & Russell, J. (2008). Young children's understanding of other's emotions. In M. Lewis, J.M. Haviland-Jones & L.F. Barrett (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 348–363). New York: The Guilford Press.

Widen, S. C., & Russell, J. A. (2010). Children's scripts for social emotions: Causes and consequences are more central than are facial expressions. *British Journal of Developmental Psychology, 28*, 565–581.

<https://doi.org/10.1348/026151009X457550d>

Zimmer, H. R. (2021). *Myths and symbols in Indian art and civilization*. Princeton University Press.

.....

“What causes 4 basic emotions?” – The frequency of symbolic elicitors in the responses of participants of different ages

Vojin Simunović¹

¹ *Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija*

ABSTRACT

Although it has been known for a long time that symbolic stimuli can be elicitors of emotions, the attention of researchers of social cognition (i.e. theory of mind) so far has been focused almost exclusively on natural elicitors. Using the method of structured interview, we asked 120 respondents at different ages (5 years to student age) what causes 4 basic (happiness, fear, anger, sadness) emotions, in order to determine the relative frequency of symbolic elicitors in their responses. We used the relative frequency of such elicitors as an indicator of their importance for understanding the causes of emotions. Responses were categorized by two independent coders; inter-rater reliability was 96%. Symbolic elicitors were, in high percent of responses, mentioned by respondents at all ages. We interpreted that as an indicator that such elicitors are, from an early age, part of the implicit theory of the causation of emotions and that an "omission" has been made in previous research by neglecting them. The only significant difference in the frequency of symbolic elicitors was between five-year-olds (46.4%) and older respondents (65.9% on average), which coincides with the transition from preschool to school age. The relative frequency of such elicitors remains approximately the same at older ages. Analyses of age differences in the frequency of symbolic elicitors from different subcategories showed that iconic elicitors have higher frequency at the age of 5 than among older respondents, while the opposite is the case with socio-normative elicitors; in both cases, later age differences were not statistically significant.

Keywords: causation of emotions, symbolic elicitors of emotions, basic emotions, social cognition, theory of mind